

ИНТЕРЕСИТЕ: „СВЕЩЕНИЯТ ГРААЛ” НА НАУКИТЕ ЗА ОБЩЕСТВОТО И ЧОВЕКА

Александър Маринов¹, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме

Разказите за силата на Свещения Граал - и за това докъде ще стигнат хората, за да го придобият - често са толкова интересни и противоречиви, колкото и споровете за понятието „интерес“ и неговата приложимост в съвременните науки. Понятието „интерес“ се използва често и с лекота в различен контекст – от всекидневния говор до теоретични текстове в икономиката, политическите и социалните науки, психологията и етиката. Типичният дефицит в повечето подобни текстове е, че подходът е недостатъчно социален по своята същност, в смисъл, че не следва линията на социологическата или историческата семантика. В статията са разгледани основни особености на употребата на понятието „интерес“ в социологията, психологията и науките за политиката и управлението, а също така очертани някои типични концептуални проблеми и неясноти.

Ключови думи: интерес; етимологичен анализ на понятието „интерес“; дискусиите относно употребата на понятието „интерес“ в социологията, психологията, политическите и управленските науки; основни съвременни неясноти около понятието „интерес“.

INTERESTS: THE “HOLY GRAIL” OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

Aleksandar Marinov², Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract

The concept of interest is frequently and easily used in different fields and contexts. The typical deficit in most texts is the lack of sociological or historical semantics. This article

¹ Александър Маринов е професор по политически науки и публична администрация в Софийския университет „Св. Климент Охридски”, доктор по социология. Автор и съавтор е на 9 монографии и над 100 студии и статии. Интересите му са в областта на стратегическото държавно управление, административните реформи и развитието на аналитичните способности в администрацията. Бил е народен представител (1991-1997) и председател на Стратегическия съвет при Президента на Р България (2019-2023).

² Aleksandar Marinov is a Professor of Political Studies and Public Administration at Sofia University “St. Kliment Ohridski”, PhD in Sociology. He is the author and co-author of 9 monographs and about 100 studies and articles. His interests are in the field of Strategic Governance, Administrative Reforms and Public Administration analytic capabilities development. He was Member of Parliament (1991-1997) and Chair of the Strategic Council at the President of R Bulgaria (2019-2023).

addresses some popular views about the use and usefulness of the concept of interest in sociology, psychology, political and administrative studies. Finally, some principal controversies about contemporary application of the concept of interest are outlined.

Keywords: *interest; etymology of the concept of interest; discussions about the use of the concept of interest in sociology, psychology, political and administrative studies; principal contemporary controversies about the concept of interest.*

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ

Прието е, че Светият Граал (или Свещеният Граал) е чаша (потир), стояла до Исус по време на Тайната вечеря. Така е изобразяван и в платната на много художници. Съдим за реалното съществуване на Светия Граал от думите на св. Павел, написани около 53 г. от н.е.: „И като взе чашата и благодари, даде им и рече: пийте от нея всички; защото това е Моята кръв на новия завет, която за мнозина се пролива за опрощаване на грехове. И казвам ви, че отсега нататък няма да пия от тоя лозов плод до оня ден, когато с вас ще го пия нов в царството на Отца Си“. Евангелията на Марк, Матей и Лука също описват как преди да бъде разпънат, Исус предлага на учениците си да пият вино от чаша като общ ритуал.

Светият Граал заема централно място в западното въображение от хилядолетия - като свещена реликва, изгубено съкровище или предмет на недостижимо съвършенство. Над 200 пъти до днес е съобщавано за „намирането“ му. Много от тези сензационни новини са се оказвали просто блъф. Съществуват и много слухове за похитяването на Граала от рицарите-тамплиери, както и за попъзловенията на Хитлер към Свещената чаша. Ватиканът е признал досега единствено чашата, съхранявана в Катедралния събор „Св. Мария“ във Валенсия. Огромният интерес към Граала е породен най-вече от легендата, че на онзи, който пие от него, се опрощават греховете и му се отварят портите към Рая. Разказите за силата на Граала - и за това докъде ще стигнат хората, за да го придобият - често са толкова пищни, колкото и самият предполагаем предмет, обикновено описван като изделие с висококачествена изработка. По ирония на съдбата, смириенето на Христос предполага обратното възприятие.

Трябва да се отбележи един интересен факт: в последно време споровете на учените около Светия Граал започват да взимат коренно различна посока, например, че не става дума за чаша, а за „понятие“. Така преминаваме към понятието „интерес“, чието дълго пътуване в науката донякъде наподобява историята на Граала.

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРОБЛЕМНАТА СИТУАЦИЯ ОКОЛО ПОНЯТИЕТО „ИНТЕРЕС“

Класически въпрос в науките за обществото и човека гласи: „Какво кара хората да постъпват по един или друг начин?“, а един от най-често даваните отговори е: „Техните интереси“. Като се отчита широката употреба на понятието „интерес“, би могло да се предположи, че то е било подложено на пространни дискусии и че е налице определена яснота относно неговата история, значението и прилагането му. Но това не е така. Трудно е да се определи причината за тази празнота, но може би е свързана с факта, че

терминът е играл ключова роля в анализа на човешкото поведение дълго преди да се появят модерните социални науки, поради което често се приема като даденост (по подразбиране) или следва определена философско-морална традиция.

Понятието „интерес” се използва често и с лекота в различен контекст – от всекидневния говор до теоретични текстове в икономиката, политическите и социалните науки, психологията и етиката. Значението може да изглежда очевидно, т.е. не предполагащо специални дефиниционни усилия извън видимо общоприетата постановка, че *интересът е важна сила, която движи или определя поведението на индивидите и групите*. Всички знаем, че хората могат да се водят от собствения материален интерес (личната си изгода); че дадена страна може да има интереси на другия край на света; че в политическия живот действат множество групи по интереси; че интересите на личността имат важно значение за нейното обучение и усъвършенстване. Тази пластичност на понятието „интерес” – обстоятелството, че то може да бъде използвано в множество различни контексти и да служи за анализ на множество различни явления – е една от положителните му особености.

Впрочем, в същото време тази пластичност има и своите недостатъци, например, че трудно може да се фиксира в ясно определение. Но нека продължим с положителните й страни. Преди всичко, трябва да се отбележи важния факт, че понятието „интерес” е било използвано (и продължава да се използва) в редица науки за обществото и човека. То е ключово понятие в икономиката, социологията, политическите науки и историята, но може да бъде открито и във философията, правните науки, педагогиката и др.; несъмнено има ключово място в психологията. Хората, активни в редица области на социалната практика – в политиката, бизнеса, юриспруденцията и др. – също го използват активно. Положителното следствие е, че тези, които искат да прибегнат до понятието „интерес”, могат да се позоват на различни традиции с множество примери за употреба. Това предлага едно богатство от възможности, с каквото могат да се похвалят малко понятия от социалните науки; всъщност една най-важните цели на съвременните изследвания е да бъдат систематизирани най-ползотворните начини на употребата на понятието от икономисти, социолози, изследователи на политиката и администрацията, психолози, практики и др.

След ранната употреба, въведена от политическата теория на Възраждането, понятието за интерес и неговите терминологични производни (сродни и допълващи понятия, като личен интерес, групов интерес, публичен интерес, материална изгода, идеални или символни интереси) често се локализира като част от направлението, което най-общо се представя като материалистка традиция в социалните науки. Но тази ориентация сама по себе си е вътрешно разделена по редица фундаментални въпроси, а освен това среща остра концептуална и морална съпротива, която на свой ред поражда нови теоретични и практически проблеми.

Както обикновено, един от ключовете към разбирането на дадена идея ни дава етимологичният анализ (проследяването на нейното възникване и развитие във времето). Установяваме твърде ограничен брой текстове, които се опитват да обхванат историята на понятието „интерес” и това са предимно кратки статии в енциклопедии и

речници. Когато читателят се запознава с някои от тези статии, пряката последица е объркване, тъй като те предлагат голям брой употреби и дефиниции, при това твърде лаконично и без опит да бъдат обвързани помежду си. Така в обем от няколко страници читателят по правило се сблъсква с „колаж“ от политически, икономически и философски подходи към интересите. Това често буди неудовлетворение по две причини:

- а) отсъствието на ясна и практически приложима дефиниция на интереса, и
- б) разработването на материята в традиционния описателен жанр „история на идеите“.

Трудно може да се оспори констатацията, че научната литература относно интереса не предлага множество или поне няколко ясни и приложими определения за интерес, които да подлежат на логично операционализиране. Въпреки че тази замъгленост (отдалеч изглеждат ясни, но се размиват при по-задълбочено разглеждане) е типична за много от понятията, използвани в социалните науки, тя е особено характерна за понятието „интерес“.

Обяснението може да свърже с множество причини, най-вече с употребата на понятието в продължение на няколко века, в разнообразни контексти и в множество научни дисциплини, морални доктрини и религиозни конструкции. Това ни връща към дискусията за интересите като парадигма (тук заслужава внимание приносът на А. Хиршман), по-конкретно към идеята, че интересите имат някои свойства на родовите понятия, тъй като покриват редица теории и подходи. Въпреки че горната констатация не облекчава задачата за формулиране на ясна и солидна дефиниция на интереса, тя насочва и към една положителна последица - понятието има множество полезни употреби, значителна част от които са запазили своята валидност и днес. Накратко казано, преди да се търси единно определение, си струва да се изучи това многообразие и именно тук е ползата от проследяването на историята на понятието „интерес“, което ще бъде предложено по-нататък.

Както бе посочено, втората слабост на съществуващите типични обзори на понятието е тяхната „старомодна“ форма в стил „описателна история на идеите“. Това означава, че по правило те се ограничават до преразказ на това, което са казали по въпроса някои известни, главно западни мислители; авторите са представени хронологично, без връзка и съпоставяне между отделните мнения, с изключение на някои акценти според предпочитанията на конкретния автор на текста.

Ако обобщим, типичният дефицит в подобни текстове е, че подходът е недостатъчно социален по своята същност, в смисъл, че не следва линията на социологическата или историческата семантика; това е смисълът на идеята на Фуко за историята на мисълта, където вниманието е насочено към контекста, в който хората са започнали да употребяват даден термин или понятие (вж. Foucault, 2001). Въпреки че днес е много трудно да се установят всички текущи употреби на понятието „интерес“, особено когато става дума за отдавна отминали времена, това остава важна изследователска задача. Особено внимание в това отношение заема проучването на определени

интелектуални кръгове и начина, по който понятието е било „предавано” от едни на други, често губейки едни и придобивайки нова смислови значения.

Налице са множество опити за разбиране на интересите в социологията, психологията, икономиката, политическите и управленските науки. По-нататък ще бъде отделено повече място на особеностите на разбирането и употребата на понятието „интерес“ в различните научни дисциплини, а тук ще бъде очертан кратък обзор на някои типични концептуални проблеми и неясноти.

ПОНЯТИЕТО „ИНТЕРЕС“ В СОЦИОЛОГИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ

Въпреки разработването на категорията „социален (колективен, групов) интерес” от социолози като Артър Бентли (Bentley, 1967) и Ралф Дарендорф (Dahrendorf, 1959), както и формулирането на разнообразни разбирания за интересите от класици като Карл Маркс (Marx, 1970a, 1970b), Макс Вебер (Weber, 1978) и Георг Зимел (Simmel, 1971), понятието липсва в голяма степен от съвременните *социологически дебати* (с единични изключения като Swedberg, 2005a, 2005b).

Разпространено е виждането, че днес терминът „интерес” не е общоприето социологическо понятие. Вярно е, че този термин често фигурира в социологически текстове, както и че може да бъде открит в повечето речници по социология. Но дори в тези случаи неговото значение се приема по подразбиране, почти липсват позовавания на по-ранната му употреба, на алтернативни значения и т.н. Създава се впечатление, че „това е понятие без история, чиято употреба не повдига проблеми“ (Swedberg, 2005a, 361).

Според Ричард Сведберг понятието „интерес” в неговата социологическа интерпретация попада в категорията, определена от Робърт Мъртън като „прото-понятия” – термини, употребявани без достатъчна концептуална прецизност и поради това неспособни да изпълняват полезни функции в социалните науки. Мъртън пише: „Прото-понятието е рудиментарна, изолирана, незряла и неексплицирана идея, докато понятието е генерализирана идея, претърпяла дефиниране, обосновка за валидност и експлициране, която може да ефективно насочва изследването на видимо разнообразни феномени” (Merton, 1984, 267)

Социологическата литература се характеризира с твърда слаба приемственост по отношение на понятието „интерес” – социолозите традиционно не са обръщали достатъчно задълбочено внимание на интерпретацията му от техните предшественици и от другите автори. Въпреки че редица авторитетни социолози са предлагали различни полезни идеи относно привличането на понятието „интерес” в социологически анализ, тази задача остава нерешена – интересът още не е придобил статус на стандартно социологическо понятие. Липсва – въпреки някои изключения³ – съвременна социологическа дефиниция на „интерес”, нито е налице убедителна концепция за операционализирането на понятието и начина на приложението му в емпиричните изследвания.

³ Такова изключение представлява концепцията на българския социолог Любен Николов от 70-те години на миналия век.

СПОРОВЕТЕ ОТНОСНО УПОТРЕБАТА НА ПОНЯТИЕТО „ИНТЕРЕС“ В ПСИХОЛОГИЯТА

Сходни виждания за проблемите при употребата на понятието „интерес“ са изразявани и от представители на *психологическата наука*. Преди почти половин век Уайт констатира: „Психологията на личността никога не е предлагала особено задълбочени идеи относно интересите, а днес това понятие играе учудващо малка роля в съвременните разбирания за личността” (White, 1975, 348). Възможно обяснение предлага Гордън Олпорт, който смята, че „за разлика от общите черти и диспозиции, интересите са идиосинкретични и индивидуално специфични, а психологията на личността винаги е предпочитала да се занимава с общото и широкоразпространеното вместо с особеното и уникалното” (Allport, 1962, 62).

Поради отсъствието на системно концептуално разбиране на интересите тяхното психологическо изследване не е успяло да предложи достатъчно убедителни и широко приети отговори на същественния въпрос за възникването и промяната на интересите. Произходът на интересите е оставал загадка за психолозите на личността, вероятно поради обстоятелството, че повечето от основополагащите теории са игнорирани интересите - защото са ги разглеждали като ненадеждни заместители на по-фундаментални движещи сили на човешкото поведение (в традицията на фройдизма) или като продукт на асоциативно учене (например, в идеите на Торндайк).

Дори такова сериозно приложно-изследователско направление, като психологията на образованието и професионалното ориентиране, е отбелязало доста скромни теоретични прогнес през последния половин век. Както отбелязва Савицкас в обзорната си разработка по проблемите на професионалните интереси, „известните дефиниции на интересите изглеждат неясни и по правило не успяват да ги разграничат от останалите мотивационни конструкти, а хипотезите относно възникването на интересите са пълни с клишета и не се поддават на солидна научна проверка. Накратко казано, натрупаната литература относно професионалните интереси е на ниско концептуално ниво, а връзката между описанията и операционалните дефиниции е слаба” (Savickas, 1999, 19).

В същото време се налага мнението, че изучаването на интересите е важно, тъй като може да хвърли светлина върху редица по-мощабни въпроси относно ролята на преходните емоционални състояния и тяхното трансформиране в трайни аспекти на личността с оглед една по-задълбочена интерпретация на връзката между състояния и личностни черти (вж. напр. J. Singer, 1998; Tomkins, 1991).

Въпреки че редица авторитетни психолози от първата половина на XX в. са изразявали оптимистични очаквания, като прогнозата на Уолтър Бингам, че „развитието на диагностиката на интересите ще представлява един от най-великите приноси на приложната психология”, интересите остават слабо разбрано и подценявано теоретично поле (Rounds, Su, 2014, 2). Поради това разработките в тази област имат сравнително скромно отражение върху практическия напредък по съществени проблеми, като академичния и професионалния избор, личностните постижения и житейския успех.

ДИСКУСИИТЕ ОТНОСНО ПОНЯТИЕТО „ИНТЕРЕС“ В ПОЛИТИЧЕСКИТЕ И УПРАВЛЕНСКИТЕ НАУКИ

Споровете и несъгласията в *политическите и управленските науки* относно понятието „интерес“ също са трайни и на моменти остри.

Първият пример в това отношение ни дават споровете относно определянето на понятието „политически интерес“. Политическите изследователи са го определяли като „вътрешна мотивация“ (Prior, 2010), „действие“ (Van Deth, 2004), нагласа (Schoen, Steinbrecher, 2013), а също като различни диспозиционни характеристики от рода на „психологическа обвързаност“ (Brady et al., 1995) и „черта“ (Silva, 2006). На високото ниво на политическата философия е разпространена идеята за политиката като „арена, на която се борят за признаване множество интереси“ (Benditt, 1975, 245). Редица учени обръщат внимание на понятието във всекидневната му употреба – като състояние на желание да се установи или научи нещо за даден обект („У него се формира интерес към живописиста“) или като залог на индивида в дейност или обект („Не проявявам интерес към инвестиция в този проект“).

На практическо равнище като че ли съществува консенсус относно допускането, че „заинтересуваността на обществото има ключово значение за съвременната демокрация“. Политолозите са единодушни, че гражданите, проявяващи интерес към политиката и публичното управление, по правило са мотивирани да участват (макар и по различен начин) в политическите процеси. Въпреки това срещаме най-разнообразни разбирания за концептуалните измерения на политическия интерес, което най-ясно личи от различния смисъл, влаган в следните две твърдения: „Субектът А се интересува от политиката“ и „Субектът Б е политически заинтересуван“ (Prior, 2010), всяко от които има различни импликации. Първото вероятно изразява любопитството или очароваността на субекта по повод на политиката, докато второто по-скоро се отнася до „инвестицията“ на индивида в политическия процес.

Вероятно една от причините да се наложи непротиворечиво разбиране за политическия интерес откриваме в латинските корени на понятието (*inter esse*, т.е. „заемащ междинно положение“). Отгук идва разпространеното виждане, че същността на интересите може да бъде локализирана между индивидите и техните убеждения, мотиви и поведенски постъпки.

Вторият пример, илюстриращ споровете и несъгласията в *политическите и управленските науки* относно понятието „интерес“, отразява различията при дефинирането на понятието „национален (публичен) интерес“.

Тези различия се открояват още при съпоставянето на различните предлагани дефиниции за „национален интерес“:

„Генерална, дългосрочна и постоянна цел, преследвана от държавата, нацията и правителството“ (Чарлд Лърч и Абдул);

„Това, което нацията приема за важно за своята сигурност и благополучие ... Националният интерес отразява общите и постоянни цели, за чието постигане действа нацията“ (Институцията Брукингс);

„Това, което държавите се стремят да защитят или постигнат в отношенията помежду си ... Това са стремежите на суверенните държави.“ (Върнън фон Дайк);

„Смисълът на националния интерес е оцеляването – защитата на физическата, политическата и културната идентичност от попълзновенията на другите национални държави“ (Моргентау);

„Ценностите, стремежите и интересите, които държавите се борят да защитят или постигнат в отношенията помежду си“ (Върнън фон Дайк)

Иначе казано, националните интереси са били дефинирани като намерения, стремежи, цели, задачи, искания (дори тавтологично – като интереси); относително съгласие има единствено относно техния статут на нещо, което нацията се старае да запази, защити и обезпечи в отношенията с другите нации (вж. по-подробно Маринов [Marinov] 2016, 299-312).

Американският автор Джеймс Мискел отбелязва: „Поне през последните години политическите и държавните ръководители се въздържат да дефинират националните интереси, или ако го правят, прибегват до изразните средства на Делфийския оракул. Подобно на древногръцкия прорицател, прочут с подлежащи на двусмислено тълкуване предсказания и умишлено неясни съвети, днешните държавници по правило използват пределно широки „дефиниции“ на националния интерес, които могат да бъдат интерпретирани по множество различни начини и казват твърде малко за дългосрочните цели на нацията” (пак там, 306).

Очевидно разминаване е налице и по отношение ползата от прилагането на понятието. Редица изследователи на политиката и международните отношения са предлагали както песимистични, така и оптимистични оценки относно евристичната стойност на понятието „национален интерес”. През 1968 г., след почти две десетилетия на интензивни научни и практически спорове по това понятие, Джеймс Розенау пише в едноименната статия в „Международната енциклопедия по социални науки”, че то „не е дало импулс за систематични изследвания и не е оправдало очакванията да представлява сериозен аналитичен инструмент... Всички подходи към националния интерес страдат от слабости, които в края на краищата замъгляват, а не изясняват изучаваните явления, поради което може да се очаква, че понятието ще бъде все по-рядко използвано в областта на политическите науки” (Маринов [Marinov] 2016, 239 – 240).

От своя страна, съвременният изследовател Скот Бърчил предлага по-благоприятна оценка, поне що се отнася до полето на теорията на международните отношения: „Националният интерес ще продължи да присъства в политическия дискурс на държавното управление, тъй като има важна субективна ползност. Това личи от прегледа на използването на понятието във всички основни направления на теорията, въпреки проблемите с неговото същностно обективно съдържание” (вж. Маринов [Marinov] 2016, 313-314). Преценката на Бърчил се потвърждава както от интензивното разработване на понятието в широк кръг научни дисциплини, изучаващи политиката и публичното управление, така и от неизменното му присъствие в практиката, където

продължава употребата му като аналитичен инструмент при разработването и оценката на политиките в различни области.

Кои са основните оси на противоречията относно съдържанието и приложението на понятието в политическите науки, които в значителна степен отразяват различни възгледи относно интереса и интересите въобще?

Първата и най-стара разделителна линия във възгледите за националния интерес (и за интереса изобщо) е по въпроса, дали са необходими някакви ценностни и морални ориентири, които да играят ролята на ограничители на стремежа към желания материален (обективен) резултат. Това противоречие е особено ясно изразено, когато желаният резултат (т.е. интересът) се приравнява към собствена (на индивида, групата или държавата) полза, при това – игнорирайки последиците за другите. Привържениците на необходимостта от ценностни (морални) ограничители на интереса като преследване на собствена изгода обикновено се причисляват към т. нар. ценностно-етическата или идеалистическа школа, а тези, които смятат, че подобни ограничения на ненужни или дори вредни – към станалото по-късно известно като реалистическо направление. На възникването и задълбочаването на това принципино различие заслужава специално внимание, а тук само се очертават обхвата и дълбочината на концептуалните спорове.

Както пише Чарлз Биърд в класическото си произведение „Идеята за националния интерес”, „тези, които отхвърлят основания на интереси подход към политиката на държавата, да ги наречем „моралните абсолютисти”, стъпват на имплицитната предпоставка, че „интерес” е синоним на „материално облагодетелстване”, а това на свой ред приравнява формулирането и преследването на всякакви интереси от държавата към осъдителното в християнската традиция егоцентрично и егоистично поведение, което на междудържавно равнище може да доведе до големи бедни” (вж. по-подробно Маринов [Marinov] 2016, 327-328).

В най-острата си форма тази критика се фокусира върху липсата на действени ограничители на преследването на собствения интерес от страна на отделните държави, визирайки теорията и практиката на политиката на силата и баланса на силите, най-общо идентифицирана с наследството на Ришельо (*raison d'état*) и Бисмарк (*Realpolitik*). Проследявайки генезиса на тези идеи до фундаменталната теза на Макиавели, че за разлика от отделния гражданин, при поведението на държавата целта оправдава средствата, Хенри Кисинджър пише за Ришельо: „той въвежда модерния подход към международните отношения, основан на ... стремежа на националните държави да реализират националния си интерес като крайно предназначение ... Това е една безстрастна външна политика, освободена от морални императиви” (Кисинджър [Kisindzhar] 1997, 58-59). В пространния анализ, посветен на Бисмарк (за чиято *realpolitik* се смята, че през XIX век е подготвила условията за опустошителните войни през XX в.), Кисинджър изтъква твърдата убеденост на първия немски канцлер, че обективното, рационално калкулиране на националния интерес е много по-важно от всякакви морални задръжки (пак там, 122 – 138).

През годините противоборството между тези две гледни точки продължава с поделено надмощие, а над понятието „национален интерес“ дълго време тежи упрекът за „порочна връзка“ с *raison d'état* и *realpolitik*. Интересно е, че именно в този контекст Чарлз Биърд поставя за основна цел на всеобхватното си изследване реабилитирането на понятието, обосновавайки неговата академична и практическа полезност.

Вторият „разлом“ в разбиранията за националния интерес е по оста „обективно – субективно“. От най-стари времена се допуска, а от около век насам изрично се концептуализира съществуването на два компонента (измерения) на националния интерес – обективно (физическо, материално, рационално) и субективно (психологическо, духовно). Използваните понятия, критерии и аргументи са изключително разнообразни, но същността на колизията е между материалния компонент на постулирания национален интерес, от една страна, и неговата проекция в човешкото съзнание, от друга. Тук попадат и дискусиите относно *обекта на понятието „национален интерес“* – дали този обект съществува като *реално явление в социалната действителност* и проблемът е в неговото точно идентифициране (измерване, оценка), или става дума за *класически конструкт* (изследователите, практиците и човешките общности го създават в съзнанието си).

На този спор обръща специално внимание Джеймс Розенау, най-вече с оглед използването на понятието „национален интерес“ като аналитичен инструмент на политическите науки (Маринов [Marinov] 2016, 313). Очертавайки двата „лагера“ (на обективистите и субективистите), Розенау подчертава, че това разделение се корени в ценностната обусловеност на интересите. Като типичен пример за обективистката позиция е цитирано твърдението на Ханс Моргентхау, че „най-важните интереси на една нация са въпрос на обективна реалност“ (пак там, 314). Независимо дали обектът на интереса е видим, физически измерим или не, това, което е от значение, е ценността, приписвана на обекта – националният интерес представлява определена конфигурация от ценности, *но неизменно асоциирани с поредица реално съществуващи обекти*.

На свой ред субективистите твърдят, че националните интереси могат да бъдат интерпретирани от позициите на „плюралистично множество от субективни предпочитания“, които се променят в зависимост от измененията във външната среда и от вземащите решения. Или, според обобщението на Розенау, „националният интерес е такъв, какъвто нацията, или този, който взема решение от нейно име, реши да бъде“ (пак там, 314). Независимо от принципните си различия, мнозинството от спорещите обективисти и субективисти са единодушни в потенциалната висока полезност на прилагането на понятието „национален интерес“.

Третата разделителна линия в теоретичните разбираня за понятието „национален интерес“ се формира при *дефинирането на субекта му, структурата и начина на формиране на обозначаващото с него явление*. Тук споровете започват още от определението за нация, за релацията нация-общество и стигат до въпроси като: представлява ли националният интерес агрегат от различни видове интереси и кои са те (например, идеята за т.нар. жизнен интерес), дали той се конституира като някакво поле на съвпадение на интересите в обществото (на отделни негови индивидуални и

колективни субекти) или е синтетично понятие със съдържание, надхвърлящо сумата от възможните му съставни части.

Без съмнение, както и при много други сродни понятия, решаващо значение имат изходните предпоставки за границите на нацията – териториални, етнически, езикови, културни и други. Този проблем, който Розенау определя като „терминологичен пуризм“, често се преодолява чрез редукция, като нацията се приравнява към съответната национална държава. Но това не може да предотврати следващия труден въпрос – как се изразяват и включват при дефинирането на националния интерес интересите на множеството групи в дадената национална държава (общество). И по-конкретно, ако се приемат теоретичните и практическите аргументи, че има редица по-специфични *национални* интереси (които се агрегират в *националния* интерес от краен порядък), как този процес от частно към общо се съотнася с аналогичното възходящо агрегиране на индивидуалните и груповите интереси в това общество? Различните теоретични и практически школи търсят и дават отговори на тези въпроси, но както може да се предположи, тези отговори не просто варират, а често са противоположни.

Един частен, но приеман като особено съществен (и в концептуално, и в практико-политическо отношение) въпрос е *дали съдържанието на националния интерес се ограничава до външните интереси и международните отношения на държавата, или включва и вътрешните интереси (общонационален, колективни, индивидуални)*. В ранната си употреба (до 30-те години на XX в.) понятията „публичен интерес“ и „национален интерес“ се възприемат като практически съвпадащи, но в следващите десетилетия настъпва все по-видимо аналитично и политическо разграничение между тях. Националният интерес се идентифицира главно с външната политика и международните отношения, а публичният интерес – с вътрешната политика (Маринов [Marinov] 284). Никой не отрича значимите връзки между тях, но концептуалното и практическото разграничение се приема за необходимо и полезно. През последните двадесет години обаче се наблюдава тенденция за размиване на строгите граници между външна и вътрешна политика, на първо място заради задълбочаващия се процес на глобализация.

Това, което е широко прието е, че интересът има място във веригата от фактори, обуславящи човешкото поведение – действията на личността, малките и по-големи социални групи, организациите и дори държавите. Оттук нататък започват различните виждания и обяснения каква точно, колко силна е и как се реализира тази роля. Затова е много важно да бъдат проследени разнообразните интерпретации на интереса в основните науки за обществото и човека, а в редица случаи – различните школи вътре в отделните дисциплини.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: НЯКОИ ОСНОВНИ НЕЯСНОТИ ПРИ СЪВРЕМЕННАТА УПОТРЕБА НА ПОНЯТИЕТО „ИНТЕРЕС“

Съвременната употреба на понятието „интерес“ се отличава с поне три съществени неясноти и противоречия. Първо, това е противоречието между дескриптивно-обяснителната и нормативната му функция. Понятието може да се използва като

интерпретативен инструмент с оглед обяснението на наблюдаемото човешко поведение, но също така и като критерий, определящ какво е (би трябвало да е) рационалното поведение. При първия начин на употреба интересът се разбира като обяснителен и емпирично проверим принцип, докато при втория просто обозначава логически възможен и може би желателен начин на поведение. Споровете относно възможността понятието да изпълнява едновременно дескриптивна и предписваща функция не са спирали още от самото начало на употребата му.

Второ, няма съгласие по въпроса дали интересът е ограничен до материална изгода, или може да включва също така политически, културни и символни ползи. Ако се приеме второто, разширително разбиране, ключовата идея за рационалното калкулиране и максимизирането на поведението става проблематична, тъй като е неясно как биха могли да бъдат прецизно измерени и сравнени относителните ползи и разходи в различните области. При отсъствието на общоприложима метрика, хората, които по правило имат най-различни интереси, не биха били способни да сравнят свързаните с тях преимущества. Впрочем, както е известно, неопределеността е по-скоро правило, отколкото изключение в изборите, които хората правят.

Трето, напълно възможно е хората да преследват своите интереси, като се опират на рационално пресмятане, но също толкова възможно е да го правят на основата на процеса на социализация, при който изборът не е „рационален“ (в точния икономически смисъл на думата), а по-скоро обвързан с формиране на определени навици, които образуват практическото умение в „социалната игра“ (вж. идеите на Бурдийо, напр. Bourdieu, 1990). В първия случай понятието „интерес“ има своето резонно място в теоретични конструкции от типа на теорията на рационалния избор, но във втория – не.

БИБЛИОГРАФИЯ

Кисинджър, Х. (1997) Дипломацията. С., Изд. Труд. [Kisindzhar, H. (1997) *Diplomatsiyata*. S., Izd. Trud.]

Маринов, А. (2016) Между еволюцията и социалното инженерство (Теория и практика на административните реформи). С., Изд. Иврай. [Marinov, A. (2016) *Mezhdu evolyutsiyata i sotsialното inzhenerstvo (Teoria i praktika na administrativnite reformi)*. S., Izd. Ivray.]

Allport, G. (1962) *Prejudice: Is It Societal or Personal?* A lecture given at the 10th Anniversary of the Albert M. Greenfield Center for Human Relations, Philadelphia, April 14, 1961, First published, April 1962.

Barbalet, J. (2012) *Self-interest and the theory of action*, *British Journal of Sociology*, September 2012.

Bentley, A. (1967) *The Process of Government: A Study of Social Pressures*, Chicago, University of Chicago Press.

Bourdieu, P. (1990) *The Logic of Practice*. Polity Press, Cambridge, UK.

- Cropanzano, R., Goldman, B., Folger R. (2005) Self-interest: defining and understanding a human motive, *Journal of Organizational Behavior*, 26, 985–991.
- Dahrendorf, R. (1959) *Class and Class conflict in Industrial Society*, Stanford University Press, 173–189.
- Dostie-Goulet, E. (2009) Social networks and the development of political interest, *Journal of Youth Studies*, 12(4), 405-421.
- Foucault, M. (2001) *Madness and Civilization*, Routhledge.
- Gunn, J.A.W. (1969) *Politics and the Public Interest in the Seventeenth Century*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Heilbron, J. (2015) Interest: History of the Concept, in James D. Wright (editor-in-chief), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 2nd edition, Oxford: Elsevier, 12, 386–390.
- Hirschman, A.O. (1977) *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Hirschman, A.O. (1992) The concept of interest: from euphemism to tautology, in *Rival Views of Market Society*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 35–55.
- Holmes, S. (1995) *Passions and Constraint: On the Theory of Liberal Democracy*, Chicago University Press, Chicago.
- Holmes, S. (1990) The Secret History of Self-Interest, in Jane Mansbridge (ed.) *Beyond Self-Interest*, Chicago, University of Chicago Press.
- Hume, D. (1978) *A Treatise on Human Nature*, Second Edition, Oxford University Press
- Knight, F. (1932) Interest, in *Encyclopaedia of the Social Sciences*, New York: Macmillan, 131–144.
- Marx, K. (1970a) The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte, in *Karl Marx and Frederick Engels: Selected Works in One Volume*, Moscow, Progress Publishers.
- Marx, K. (1970b) Wages, Price and Profit, in *Karl Marx and Frederick Engels: Selected Works in One Volume*, Moscow, Progress Publishers.
- Merton, R. (1984) Socially Expected Duration: A Case Study of Concept Formation in Sociology, in Walter Powell and Richard Robbins, Eds., *Conflict and Consensus*, New York: The Free Press.
- Reeve, A., Ware, A. (1983) Interests in Political Theory, *British Journal of Political Science*, 13 (4), 379 – 400.
- Rounds, J., Su, R. (2014) The Nature and Power of Interests, *Current Directions in Psychological Science*, 1–6.
- Savickas, M. L. (1999) The psychology of interests. In M. L.Savickas & A. R.Spokane (Eds.), *Vocational interests*, Palo Alto, CA, Davies-Black, 19–56.
- Simmel, G. (1908/1971) The Problem of Sociology, in Simmel, G., *On Individuality and Social Forms*. Chicago, University of Chicago Press.
- Singer, J. (1998) *Message in a bottle: Stories of men and addiction*. New York: Free Press.

Swedberg, Richard. Can there be a sociological concept of interest, *Theory and Society* 34, 359-390.

Swedberg, R. (2005) *Interest*, London, Open University Press.

Tomkins, S. (1991) *Affect, imagery, consciousness: Vol. 3, The negative affects: Anger and fear*. New York, Springer.

Valsiner, J. (2014) *Interest: A Metatheoretical Perspective*, in *The Role of interest in Learning and Development*, Renninger, A., S. Hidi, A. Krapp, A. Renninger (Eds.), N.Y., Psychology Press, 33-48.

Weber, M. (1922/1978) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Trans. Ephraim Fischhoff et al., Berkeley: University of California Press, 29–31, 297–9, 302–7, 926–39

White, R. W. (1975) *Lives in progress* (3rd ed.), New York, Holt, Rinehart & Winston.